

Szabad asszociációk a szabadságról

Timoty Snyder az egyik legismertebb Kelet-Európával foglalkozó amerikai történész. 2025-ig a Yale Egyetem professzora volt. Meglehető visszhangot váltott ki, hogy feladta posztját, és Kanadába költözött, a Torontói Egyetem Európa történelmével foglalkozó tanszékének vezetője lett. Bár ő maga a változást magánokkal indokolta, döntését sokan úgy interpretálták, hogy Trump második elnökké választása motiválta. Ennek annyi alapja volt, hogy már Trump első elnökjelöltsége óta beszélt és írt zsarnokság felé mutató szándékairól.

112

Tony Judttal közös könyvükről e hasábkon két évvel ezelőtt (2023. november) írtam. Részben ismételve, amit ott említettem, érdemes tudni, hogy Snyder minden kelet-európai származási kötődés nélkül kezdett foglalkozni a térséggel, ideértve Németországot és a Szovjetuniót, a fasizmust és a kommunista rendszert is. Németül és több szláv nyelven is beszél, tíz nyelven olvas. Jelentősebb műveinek többsége magyarul is hozzáférhető. Könyvei is jelzik teoretikus érdeklődését, illetve hogy időnként a történetírástól távolabb eső témák is foglalkoztatják. Trump politikai szerepvállalása is ihlette a 2017-ben megjelent *Zsarnokságról: Húsz tanulság a huszadik századból* című művét (21. Század Kiadó), melynek témája az autoritarizmus felé forduló Egyesült Államok, illetve az,

hogyan lehet megakadályozni egy demokrácia zsarnoksággá válását. Itt írta: *„Ma politikai rendünk új fenyegetésekkel néz szembe, amelyek nem sokban különböznek a huszadik század totalitarizmusától. Nem vagyunk bölcsőbbek azoknál az európaiaknál, akik látták, ahogy a demokrácia megadja magát a fasizmusnak, a nácizmusnak vagy a kommunizmusnak. Egyetlen előnyünk, hogy tanulhatunk a tapasztalataikból.”*

A *szabadságról* című, magyarul most, eredetileg, angolul 2024-ben kiadott művéről azt írja: először sűrű filozófiai szöveggé tervezte, szigorúan elrendezett állításokkal. „A halál szele – folytatja vallomását – indokolhatatlan módon ehhez a merev formához kötött.” A halál szele utalás 2019-es, téves orvosi diagnózis miatti súlyos megbetegedésére. A még a Covid előtt így szerzett tapasztalatai alapján aztán írt egy másik könyvet az USA profitorientált egészségügyi rendszerének problémáiról (*Our Malady: Lessons in Liberty from a Hospital Diary*, vagyis: *Betegségünk: A szabadságról szóló tanulságok egy kórházi naplóból* címmel.)

A *szabadságról* köszönetnyilvánításában Snyder őszintén beszél arról, hogy a mű imént említett első változata, kéziratának olvasói szerint, kudarcot vallott. Így újrakezdte, és – mint írja – az eredeti, magányos számvetés a találkozások könyvévé alakult. Az utóbbi, eléggé

talányosnak tetsző kifejezéssel az elvontabb, filozófiai jellegű fejtegetéseit alátámasztani szándékozó, a könyve zömét kitevő, „életből vett” példázatait illeti.

Szokatlan és furcsa mű született. Műfaját tekintve leginkább esszének nevezhető. Snyder szívesen idéz ókori, újkori és kortárs filozófusokat. Őt gondolkodóra, Frantz Fanonra, Václav Havelre, Leszek Kołakowskira, Edith Steinre és Simone Weilre másoknál gyakrabban hivatkozik, hangsúlyozva, hogy egyikük sem amerikai, ott nem közismertek. (Nem mellesleg Kołakowski Oxfordban tanára volt.) Snyder saját művét egyfelől konzervatívnak mondja, amennyiben az örökségből építkezik, másfelől radikálisnak is, mert újat javasol. „Könyvem célja – írja – példákkal szemléltetni a benne ajánlott értékeket. Reményeim szerint meggyőző, de kiszámíthatatlan, egyszerre józan és kísérleti.” És valóban, sok tekintetben kiszámíthatatlan a felvonuló példatár, ideértve azt is, hogy elemei olykor csak igen lazán, indirekt módon kapcsolódnak téziseihez. Bár a könyv fejezetekre és címmel ellátott szakaszokra tagolódik, az olvasó nem igazán látja a részek elkülönülő jegyeit.

Koncepciójáról azt mondja, hogy egy élet logikáját követi. Ez azt is jelenti, hogy a szabadság „elsajátítása”, véleménye szerint, csecsemőkorban kezdődik, és a felnövekvés szakaszai szerint válhat az ember sajátjává.

A szövegben hol a személyes és családi életéről szóló történettel kívánja plasztikusabbá tenni mondanivalóját, hol a történelemből, főleg Kelet-Európáról és az Egyesült

Államokról veszi példáit. Korábbi munkássága alapján visszatérően beszél a fasizmusról és a kommunista rendszerről. Számos esetben hivatkozik börtönben szerzett tapasztalatára, ugyanis itt rabok csoportjának vezetett szabadságról szóló kurzust. Mások mellett kitér néhány ikonikus popegyüttes hatására, így a Csehszlovákiában 1976-ban letartóztatott *The Plastic People of the Universe*-re, a nekik is némileg mintát adó amerikai *Velvet Underground*ra és az *R.E.M.*-re. A *Velvet*ről azt írja: minden idők egyik legbefolyásosabb együttese. Szigorú kritikával ír a közönségi média negatívumairól, nem utolsósorban a nagy technocégek oligarchásodásáról, az algoritmusok alkalmazásáról, de a felhasználók felelősségéről is. Visszatérően idézi fel az amerikai faji diszkrimináció múltját és tovább élő jelenét. Egyáltalán, igen-igen kritikusan ír az Egyesült Államok társadalmi berendezkedéséről, polgárai mentalitásáról – ne feledjük, a könyv Trump második eljövetele előtt jelent meg. Így szó esik egyebek közt a kiváltságtudatról, az oligarchákról, az egészségügyről stb. Trumpot lenyűgöző szadista populistának nevezi, mondván, a populista némi újraelosztást biztosít, ad valamit a népnek, míg a szadista populista csak azt a látványt mutatja fel, hogy másoknak kevesebb jut.

Snyder gyakran beszél Ukrajnáról, hiszen történészként sokat foglalkozott az országgal és lakóival, számos alkalommal járt ott, többször a háború 2022-es kitörése után is. (Az orosz agresszió óta nemcsak verbálisan, de tevőlegesen, gyűjtőkampánnyal is támogatja a háború

sújtotta áldozatokat.) Putyinnak a támadást indokló szövegeit fasiszta típusúnak nevezi. Megemlíti, hogy a térség szakértőjeként meghallgatták az ENSZ Biztonsági Tanácsában is, ahol – mint leírja – az orosz delegált, miután nem tudta cáfolni állításait, megfenyegette őt. Olykor olyan történetek is felbukkannak, mint amit Jiří Dienstbierről ír. A csehszlovák rendszerváltás utáni külügyminisztert (aki egyébként az 1968-as prágai tavaszról szóló, közelmúltban bemutatott *Rádió* című cseh film egyik szereplője is), néhány napig az ifjú Snyder kísérte washingtoni hivatalos találkozásaira. Sehova nem jutottak el időben – mondja –, megvárakoztatták az amerikai alelnököt, a külügyminisztert, mert Dienstbier nem foglalkozott az időbeosztással, állandóan megállt dohányozni. „Az én fejemben akkor a szabadság a hatékonyságról szólt, és kissé elképedtem, hogy ő ennyire más” – írja.

A szabadság Snyder álláspontja szerint az egyén szabadsága, persze szoros kapcsolatban a társadalommal. „A szabadság nem színdarab, amit nézünk, hanem egy darab, amit mi írunk egy olyan színpadon, amelynek mindannyian a közönsége vagyunk” – mondja. A könyv *Összegzésében* pedig ezt olvassuk: „Szabadok lehetünk, ha felismerjük, mi a szabadság.” Itt indokolt megemlíteni, hogy Snyder nyilván nem tud Bibó István kéziratban fennmaradt, itthon már eléggé ismert, *A szabadságszerető ember tízparancsolata* című írásáról, amely más műfajban, de alaptézisében sokban hasonlít az ő álláspontjához. Mindketten azt képviselik, hogy a szabadság nem pusztán

valamitől való szabadság, hanem aktivitást is kíván. A két szöveg abban is rokonságot mutat, hogy a szabadság, illetve a szabadságszerető ember ideáltípusát tartja szem előtt, mintegy irányt mutatva azoknak, akik a szabadságot mindennél fontosabbnak tekintik.

A könyv visszatérően foglalkozik az úgynevezett negatív szabadsággal, azzal, hogy sokan különböző dolgoktól, például a megszállástól, az elnyomástól, tehetjük hozzá, a magánéletbe történő hatalmi beavatkozástól mentességként tekintenek a szabadságra. Itt Richard Lovelace 17. századi angol költőt idézi: „Börtönt nem kórkorlátja teszi / s a rács sem zárka még.” (Vas István fordítása). Petri György Kádárkorszakban írt *Mondogatnivalója* erről azt mondja: „Cipőmre nézek: fűző benne! / Nem lehet, hogy ez börtön lenne.” Az elnyomás – írja Snyder – nem csupán az akadályoztatás, hanem a mögötte meghúzódó szándék is. A könyv példatárában a negatív szabadság szélső esetei nem szerepelnek, holott a konvenciók felmondása, a kivonulás a társadalomból említése kézenfekvő lenne, miként az „Úgy határoztam, hogy gazember leszek” típusú, sűrűn feltűnő vezéreké is, ahol a negatív jelző természetesen nem önmagában a „rosszemberséget” jelzi, hanem a korlátoknélküliséget.

A – nevezzük így – tényleges szabadság és a negatív szabadság megkülönböztetését a szerző olyan fontosnak tartja, hogy művének főszövege végén, függelékben összehasonlító táblázatot mutat be. Ennek néhány tétele: a pozitív szabadság valamiért való, míg a negatív valamitől való szabadság;

a beszéd: igazság és kockázat az egyik oldalon, szemben az indulattal és büntetlenséggel; a tudomány: a világ leírása, míg a negatív szabadság szerint egy vélemény a sok közül; a piac a pozitív szabadság-felfogás szerint egy hasznos intézmény a sok közül, a negatív szerint a szabadság forrása; oligarchia: a pozitív szabadság szemszögéből a szabadság akadályja, a negatívéból a szabadság mellékterméke stb.

Snyder koncepciójában kulcsszerepet kap a *Leib* szó jelentése, amely, mint mondja, új szemszöveget teremt. Ebben a tekintetben Edith Stein zsidó származású, Auschwitzban meggyilkolt karmelita apáca, filozófus a forrása. A német nyelvben – mondja – két kifejezés létezik a testre, a *Körper* és a *Leib*. Míg az előbbi élőre és élettelenre is vonatkozhat, az utóbbi csak élőre, ideértve a fantázia által teremtett alakokat is. Snyder magyarázata szerint a *Leib* több a fizikai törvényeknek alávetett *Körpernél*, képes mozogni, érezni. Amikor a másik személyt *Leib*nek látjuk – mondja –, az egész világot másként szemléljük.

Snyder a szabadság öt, egymásra épülő formáját különbözteti meg, a szuverenitást, a kiszámíthatatlanságot, a mobilitást, a ténytészerűséget és a szolidaritást. Könyvét ennek megfelelően tagolja, így minden szabadságforma egy-egy fejezetet kap.

Az ember adottsága, hogy képes szuveréné válni – mondja. A szuverén személy ismeri önmagát és a világot, hogy értékítéletet teremtsen és alkalmazzon. A kiszámíthatatlanság azt jelenti, hogy a szuverén ember döntései egyedi

kombinációt alkotnak. Aki szabad, az saját maga számára kiszámítható, de a hatóságok számára kiszámíthatatlan, míg aki nem szabad, éppen fordítva, önmaga számára kiszámíthatatlan, de a hatalom számára kiszámítható. A mobilitás Snyder értelmezésében szabad mozgást jelent a térben. Míg elvben az egyedi *Leib* mobilis, csak együtt teremthetjük meg a mindenki számára elérhető mobilitást – olvashatjuk. „Azzal szerzünk kulcsot a szabadsághoz, hogy megértjük a létezésünk tényeit” – kezdi a ténytésrűségről mint a szabadság negyedik formájáról szóló részt a könyv. A szabadság ötödik formája, a szolidaritás úgy jön létre, hogy bár a szabadság minden értéket megelőz, mégis, miként a szabad ember is, nem önmagában áll. „Az empátia apró lépésével veszi kezdetét az a tudás, amire szükségünk van a szabadsághoz.”

Snyder különböző megközelítésekkel azt képviseli: nem születünk szabadnak, abban az értelemben, hogy az újszülött, például az emlősállatokhoz képest rendkívül hosszú ideig gondoskodásra van utalva. De nem is arra születünk, hogy hazugságok hordozói legyünk. Az ember sorsa nem a behódolás, az automatává válás. Az ember veleszületett képessége, hogy felnőve szabaddá válhat.